

A SZIMBOLIKUS TEVÉKENYSÉG ELVESZTÉSE A NÁCI GONDOLKODÁSBAN*

Janine Chasseguet-Smirgel

Munkám Hitler fajelméletének egy sajátos aspektusával és a náci gondolkodásmóddal kíván foglalkozni. Először azonban néhány olyan egyéni és kollektív jelenségre szeretném felhívni a figyelmet, amely az általam vizsgált folyamatokhoz hasonló mentális folyamatokat tükröz.

Mindenekelőtt az egyén szintjén a klinikusok arról számolnak be, hogy a pszichés területre korlátozódó tüneteket mutató neurózisok napjainkban egyre ritkábban jelentkeznek. A páciensek többsége drogfüggő, illetve perverz, szuicid vagy klasztikus magatartásformákat mutat, vagyis problémáik mentális zavarok helyett egyre inkább magatartászavarként jelennek meg, úgy, mint cselekvés. Kollektív szinten (s most nem térnék ki a háború kérdésére) az utóbbi húsz évben nyugtalanító jelenségeknek lehettünk tanúi az emberi tevékenység azon területein, amelyeket eredetileg fantáziáink játékként való megélésére hoztunk létre. Bár ezek a jelenségek mindig csak bizonyos kereteken belül érvényesülhetnek, nem kevésbé beszédesek számunkra. Jelentkeznek a színház, a mozi és általában a művészet területén. Például Münchenben az izraeli atléták meggyilkolásakor egy éppen turnézó színtársulat azonnal összecsomagolt, mondván, hogy egyetlen színházi teljesítmény sem tudja utolérni azt az előadást, amelyet a terroristák mutattak be a közönségnek. A színházi illúzió tagadását – az illúzióét, melynek egyaránt része a színpad, a bársonyfüggöny vagy a nézőt egy másik dimenzióba való belépésre figyelmeztető három gongütés –, a fikció és a realitás közti határ ilyenén elmosódását igen nyugtalanítóknak tartom. Közel egy

* A tanulmány eredeti címe: *Essai sur la perte de l'activité symbolique dans la pensée nazie*. Megjelent in: Marcel Colin (ed.): *La Crime contre l'humanité*. Erès, Paris, 1996.

időben jelent meg Észak-Amerikában egy igen különös titkos moziipar, amelyben a gyilkosságot már nem eljátsszák, nem szimulálják, hanem ténylegesen elkövetik. Hasonlóképpen, a pornófilmek színészei sem utánozzák a koituszt, hanem ténylegesen véghezviszik.

Ezzel semmiképp sem szeretném a gyilkosságot és a nemi aktust közös nevezőre hozni, csupán arra szeretnék rávilágítani, hogy napjainkra mindkét tevékenység ábrázolásából eltűnt mind az elmélkedés, mind a játék, tehát lényegében maga a reprezentáció.

Egy olyan tevékenységet, mint a vadászatot, tekinthetünk (jobb szó híján) játékosnak, ha egy állat az áldozat. De minek nevezzük például akkor, amikor szórakozni vágyó vadászok indiánokat mészárolnak le Brazíliában? És hasonlóképpen mit gondoljunk a *body-art*ról, ahol maga a művész teste válik vászonná vagy márványtömbbé, ahol a festmény vérrel készül, ahol a szobrász vésőjét kés helyettesíti, ha tudjuk, hogy a művészet célja ennek éppen ellenkezője lenne: a vér festékkel, a kés vésővel való helyettesítése? Hiszen a művész *artifex*, aki azt alkotja meg, amit a természet nem hozott létre.

E néhány példa az emberi léleknek egy olyan területére vezet el bennünket, ahol megszűnt fantázia és realitás határa, ahol testet öltöttek a fantáziák, tehát a léleknek egy olyan dimenziójába, amelyből eltűnt a szimbolikus tevékenység. Ezekben a példákban már nyomát sem találjuk annak a jól ismert szellemi áttörésnek, melyet Izsáknak a kossal való helyettesítése jelentett Ábrahám áldozatának történetében.

A pszichoanalízisben a szimbólum és a szimbolikus kifejezések használata nem keverendő össze a „jel”, az „emléma”, vagy hasonló kifejezésekkel. Így a fekete egyenruha, a halálfej, az SS két betűjét formázó villámok pszichoanalitikus értelemben nem szimbólumok. Nyilvánvaló (tudatos) jelentésük és latens (tudattalan) jelentésük egybemosódik. Nem kell megfektetnünk őket, hiszen egyértelműek. A pszichoanalízis ezzel szemben általában azt vallja, hogy a szimbolizált mindig tudattalan.

„A gyermeki lelket (valamint a felnőtt tudattalanjának belőle származó tendenciáját) saját testén eleinte kizárólag, később főképpen ösztöneinek kiélése érdekli, azok a kedvkielégülések, melyeket szopás, evés, erogén testtájak érintése, exkreciós működések révén szerez. Csodálatos-e, ha a külvilágban is azok a dolgok és folyamatok kötik le elsősorban a figyelmét, melyek, ha mégoly távoli hasonlóságukkal is, legkedvesebb élményeire emlékeztetik? Így születnek meg azok a benső, egész életünkön végigkísérő kapcsolatok az emberi test és a tárgyak világa között, melyeket szimbolikusoknak hívunk. Ebben az időszakban a gyermek egyrészt csak a saját testi-sége másait látja a világban, másrészt megtanulja annak gazdag változatos-

ságát szerveivel érzékeltetni. Így következik be »a mindenség szexualizálódása«. Ezen a fejlődésfokon a fiúgyermeknek nemi szervük gyermeki elnevezésével illetik a hosszúkás tárgyakat, hajlandók minden lyukat anusnak vagy szájnak [...] tekinteni. [...] Ez az azonosítás azonban még nem szimbolika. Csak mikor a nevelés folytán az azonosság egyik (és pedig jelentősebb) tagja elfojtódik, nyer az azonosság másik (előbb jelentéktelenebb) tagja indulati túlsúlyt és válik az elfojtottnak szimbólumává.”¹

Tudjuk, hogy a mindennapi szóhasználat a testnek erről a külső világba való kivetítéséről árulkodik, s talán még a tárgyak, edények, bútorok és a gépek felépítése is az emberi test és az emberi szervek mintáját követi. Beszélünk az asztal lábáról, a fotel hátáról, a metró szájáról, az üveg fenekéről stb. A pszichopatológusok pedig a gyermekrajzokat abból a feltevésből kiindulva értelmezik, hogy a gyermek saját testét vetíti ki a külső térbe.

Melanie Klein igen sokban járult hozzá a szimbolizáció elméletének kidolgozásához. Véleménye szerint a szimbolikus tevékenység forrása a gyermeknek azon szüksége, hogy megvédje a tárgyat – vagy a tárgy részeit – saját támadásainak következményeitől vagy azok retorzióitól. Így jut el a valós tárgy egyre távolabbi helyettesítőihez, kiszélesítve a távolságot, elmélyítve a szakadékot a tárgy teste és az azt helyettesítő test között, a szimbolizált és a szimbólum között. A szimbolikus tevékenység tehát szükségszerűen három összetevőből áll: az alanyból, a tárgyból s mindabból, ami azt helyettesítheti, azaz a szimbólumból.

Remélem, hogy e napjainkból vett példák, amelyekkel a szimbolikus tevékenység fokozatos visszaszorulásának nyugtalanító tendenciáját kívántam szemléltetni, megkönnyítik számunkra a náci ideológia néhány jellegzetességének felismerését, s talán azt is jobban megértjük segítségükkel, hogy ami sokáig többé-kevésbé a fantázia területén maradt (valójában a történelem folyamán mindig is voltak zsidógyilkosságok), hogyan nőtte ki magát végül tömegmészárlássá.

Mivel a náci ideológia mögött meghúzódó fantáziák az emberi test és – mint tudjuk – a vér képzete köré épülnek, ezért úgy vélem, teljesen komolyan kell vennünk a rasszista tanok biológiai vonatkozását. (Idézhetnénk Rudolf Hesst a nemzeti szocializmusról mint alkalmazott biológiáról vagy Hitlert, aki szerint „minden politika, melynek nincs biológiai alapja vagy biológiai célja, vak politika”²).

¹ Ferenczi S., *Ideges tünetek keletkezése és eltűnése*, Budapest, Dick Manó, 1919, 107–108.

² Hermann Rauschnig: *Hitler bizalmasa voltam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1970, 205.

Yves Chevalier³ „a társadalom organicista szemléletéről” beszél Hitler esetében. Valójában ez a biológiai megközelítés sokkal tovább terjed annál, amit a náci *stricto sensu* rasszista elméletnek neveznek.

Amire valójában vállalkozni szeretnék, az a rasszista fantáziának össze-tevőire bontása néhány korabeli szöveg segítségével.

A nemzet (vagy a föld) mint az anya élő teste⁴

A nemzet (vagy a föld) a náci írásokban az anyát jelképezi, akihez vissza kell térnünk, akivel újra egyesülni szeretnénk. „[...] én tehát kizárólag azokhoz fordulok, akik hazájuktól elszakítva [...] fájdalmas meghatottsággal gondolnak arra az órára, amelyben drága anyjuk keblére siethetnek vissza”.⁵ „Csak az tudja felmérni az anyaországtól elválasztott gyermeknek szívét égető nagy vágyakozását, aki saját magán tapasztalja, mit jelent németnek lenni anélkül, hogy szeretett hazájához tartozhassék az ember. Addig kínozza a hatalmába kerítetteket [...] míg csak ki nem nyílnak az atyai hajlék kapui, és a közös birodalomban a közös vér⁶ ismét megbékél és megnyugszik.”⁷

Ez a nemzet (föld-anya) élő test, melyet át- meg átszőnek a vörös véreerek. „A lengyel korridor olyan, akár egy testünkből kimetszett húsdarab, egy folyton vérző seb nemzetünk testén, amely mindaddig vérezni fog, míg a föld nem lesz ismét a miénk.”⁸ Vagy ahogy Hitler másutt fogalmaz: „[...] Nem egyes különálló jelenségekről van szó, hanem lidércfények borzalmas számáról, amelyek a nép testén hol itt, hol ott lángolnak fel, vagy mint a mérges sebek egyszer az egyik helyen, máskor másutt kezdték ki a nemzet testét. Úgy látszott, mintha tartós mérgezési folyamat árasztaná el ennek a hősi testnek egész véredényrendszerét.”⁹ (Y. Chevalier szerint itt az Isten és a gonosz között folyó harc átalakul egészség és betegség harcává.)

³ *Annales du CESERE*, n. 8.

⁴ Richard A. Koenigsberg *Hitler's Ideology* (New York, Library of Social Sciences, 1975) című könyvében említi „the country as a living organism” [az ország mint élő szervezet] kifejezést, s számos idézetet vonultat fel a *Mein Kampf*-ból, valamint Hitler beszédeiből állításának igazolására.

⁵ Hitler, *Mein Kampf* [Harcom], Interseas Editions, 1996, 79.

⁶ Kiemelés a szerzőtől.

⁷ *Mein Kampf*, 79.

⁸ R. Koenigsberg által idézett beszéd.

⁹ *Mein Kampf*, 96.

Ilyen és ehhez hasonló idézetekkel lépten-nyomon találkozunk Hitler írásában, csakúgy, mint más náci szövegekben. Walter Darré, a „Blubo”¹⁰ legfőbb teoretikusa *Neuadel aus Blut und Boden* (1930) című könyvében így fogalmaz: „Úgy véljük, hogy a föld a német népnek legalább annyira jelent egészséges alapot vérének megőrzéséhez és megújításához, mint a táplálék forrását.”¹¹

Egy tápláló és vérét a nép ereibe pumpáló föld képe jelenik meg szemünk előtt, akár egy magzatát méhében növesztő anya képe.

Egy másik lényeges pontról is említést kell tennünk: a vérnek mint a test tartalmának állandó jelenlétéről a náci irodalomban. Ehhez nélkülözhetetlen néhány megjegyzést fűzünk.

A vérre való utalás igen ritka, hacsak nem sérülésről, betegségről, bűntényről vagy vallási rituáléről van szó. A vér a testnek igen értékes része, s általában láthatatlan (most figyelmen kívül hagyom a menstruációs vérezést). Sokan nem bírják elviselni a vér látványát, mintha a test eme értékes tartalmának láthatóvá válása különösen elviselhetetlen lenne számukra.

Szemben a testtel és a test egyes részeivel, a vér sosem válik a szimbolizáló tevékenység kiindulási pontjává. A vér az álmokban minden álca nélkül jelenik meg: közvetlenül olyannak látjuk, amilyen valójában. Néhány kivételtől eltekintve csak pszichotikus páciensek álmodnak vérrel (vagy inkább személyiségük pszichotikus magja jut kifejezésre „véres” álmaikban.) Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a vér a szimbolizáció folyamatát gátló tényező. *A vér mindig vér...*

A pogány rítusok és primitív vallások felhasználják emberi vagy állati áldozataik vérét. De minél fejlettebb egy vallás, annál kevésbé folyamodik a tényleges áldozathoz, annál kevésbé érintkezik a vérrel. S most nem térek ki az eucharisztia problémájára, csupán megjegyzem, hogy még a valódi jelenlét tana is elkerüli a vérrel való közvetlen érintkezést. Mindamellett a két szín – a kenyér és a bor – a szó pszichoanalitikus értelmében nem szimbólumok, mivel jelentésük teljesen tudatos a hívő számára. Még egy sor más érdekes kérdéssel is foglalkozhatnánk e témával kapcsolatban, melyekre most csak utalni volt módom.

A náci tanok esetében a testtel és a vérrel összefüggésben nem szimbolikus gondolkodásról, hanem konkrét, egydimenziós gondolkodásról kell beszélnünk, mivel nincs többé eltérés a tárgy, az alany vagy éppen a kettő

¹⁰ A „Blut und Boden” (vér és talaj) kifejezésből képzett betűszó. (A szerk.)

¹¹ Walter Darré: *La race, nouvelle noblesse du sang et du sol*, Paris, Sorlot, 1939.

közötti akadály és azok helyettesítői között. A test és a vér így semmi másra nem utal, mint önmagára. Mindkettő jelen van, kétségbevonhatatlanul, egy a hentes pultjára helyezett húsdarab bizonyosságával. (Látható, hogy milyen nehéz feladat az aszimbolikus gondolkodásról számot adni: én is csak egy metafora segítségével tudtam megértetni magam.) A szimbolikus tevékenység elvesztése elkerülhetetlenül a gyilkossághoz és az öngyilkossághoz vezet.

Valójában a gyermek és az anya közti tökéletes egyesülés, az elvesztett paradicsomba való visszatérés fantáziája minden elválasztó elv megszüntetésére törekszik. Márpedig a szimbolikus tevékenység alapja éppen az alany és a tárgy közötti fúzió hiánya, azaz három elem együttes jelenléte. A náciizmusban tehát egybeesést találunk a vágyott egyesülés fantáziája és a megvalósításának érdekében mozgásba hozott mentális működés között.

Walter Darré utóbb idézett mondatában már világos utalás történik a nemzet-föld-anya összefüggésre, illetve a benne foglalt német népre.

A német nép, gyermektest avagy az anyai szubsztancia által táplált magzat

A náci tanokban a német nép úgy jelenik meg, mint egy gyermek vagy egy magzat, melynek testét az anyai erő védi és táplálja. Mindenki, aki eltávolodik a földanyától, elveszti „belső érzékét”. „Ez a belső érzék az, amellyel minden egészséges anya rendelkezik, s amely képessé teszi védtelesen gyermeke fájdalmának és gyötrelmeinek átérzésére anélkül, hogy a szellem erejéhez kellene folyamodnia. Ez a belső érzék, az igazi humanizmus talán legistenibb adománya, csak Anyánkkal a Földdel létesített kapcsolatunkban fejlődik ki.”¹² Ilyenkor egy „a talajjal létesített természetes kapcsolatról”¹³ kell beszélnünk (vagyis egy a föld-anyával létesített közvetlen kapcsolatról). Darré egészen messze merészkedik, amikor azt állítja, hogy az első világháborúban a lövészárkokban harcoló katonák azért nem betegedtek meg soha, mert közvetlen kapcsolatban voltak a földdel. A gyermeket tápláló anyával való közvetlen és teljes kapcsolat az urbanizációval lehetetlenné vált. „Elpusztítjuk a német lelket, ha elveszük tőle a vi-

¹² Walter Darré: *Neuadel aus Blut und Boden*, 1930, 115.

¹³ I. m. 108.

déket, ahol megszületett.”¹⁴ „A német nép olyan különleges kapcsolatot tart fenn a természettel, amellyel egyetlen más népnél sem találkoznak”.¹⁵

Rauschning hasonlóképpen számol be Hitlernek Darréhez intézett parancsairól: „A parasztnak tudnia kell, mi az, amit az Egyház elvett tőle: a Természet titokzatos és közvetlen megértését, a föld Szellemével létesített ösztönös kapcsolatot [...]. Ha egy kicsit megkaparjuk a keresztény mázat, újra megleljük fajunk vallását. A vidékkel fogjuk kezdeni, és nem a nagy városokkal!”

A pogány szellemhez való visszatérés tehát nemcsak a zsidó-keresztény erkölcstől való szabadulást szolgálja, de egyszersmind, s talán elsősorban (valójában a kettő szorosan összetartozik) a természettel, a földdel, az anyával való egység megtalálását segíti.

Világosan láthatjuk, hogy a nép teste, akár az anyáé élő szervezet, saját vérkeringéssel. A. Rosenberg „az autentikus fajok és kultúrák ereiben csörgedező vörös vérről és igazi életről” beszél.¹⁶ És ismét Hitlert idézve: „A legkevesebb, amit meg kell tennünk az, hogy megakadályozzuk [...] az idegen vér beszívargását népünk ereibe.”¹⁷ Tudjuk, hogy a tét a vér tisztaságának megóvása. „Minden eszközzel azon kell lennünk, hogy a népünk testét tápláló vért tisztaságában megőrizzük és megsokszorozzuk, hiszen ettől függ germán kultúránk további léte és fejlődése”.¹⁸ „[...] az öröklődő német protoplazmák megtisztítása azok nem nordikus elemeitől a szelekció lehetőségeit tekintve egyszerű feladat.”¹⁹

A nép testének vérét meg kell tisztítanunk ahhoz, hogy teljes mértékben megvalósulhasson a nép és a nemzet, avagy a föld-anyja egyesülése. Valójában a háttérben az egyedüli gyermek és az anya egyesülésének fantáziája áll. A társadalom azonban bizonyos engedményekre kényszerít bennünket. A gyermek megsokszorozódik és néppé válik. Ahhoz azonban, hogy fenn tarthassuk az anyával való egyesülés fantáziáját, az egész népet egyetlen azonos sejtekből álló testként kell elképzelnünk. „Míg csak ki nem nyílnak az atyai hajlék kapui, és a közös birodalomban a közös vér ismét megbékél és megnyugszik”, azon kell munkálkodnunk, hogy a népet alkotó egyének

¹⁴ I. m. 114.

¹⁵ I. m. 115.

¹⁶ A. Rosenberg: *Blut und Ehre*, 1933, idézet E. Vermeil, *Les doctrines de la révolution allemande* című művéből (Paris, Gallimard, 1938).

¹⁷ H. Rauschning, i. m., 120.

¹⁸ Walter Darré, i. m., 241.

¹⁹ I. m., 247.

vére azonos legyen, hogy megtisztuljon minden idegen, egységét veszélyeztető elemtől. Ahogyan Claude Lefort²⁰ írja egy tanulmányában Hannah Arendt antiszemitizmusról vallott nézeteit bírálva: a nácizmusban van egy fajta „makacs akarat, amely a társadalom testének integritását védi, ezt a természetes testként elképzelt fantáziatestet, egy olyan testet, melynek egymáshoz szigorúan szolidáris részei biztosítják – mindegyik a maga fizikai valóságában – az organizmus egészének tisztaságát”.²¹

Valójában az imént egy még összetettebb fantázia feltárására tettünk kísérletet: ebben a fantáziában az organizmus egészének tisztasága válik az anya testével való egyesülés zálogává. „Német népünknek sajnos már nincs egységes faji alapja. [...] az idegen vérnek erőteljes és állandóan megújuló beáramlása a birodalomba, nem hagy elegendő időt a teljes összeolvadásra [...] így az egyes etnikai elemek egymás mellett élnek tovább. Ez az állapot számos hátránnyal jár: megfosztja a németeket a nyájösztöntől, a *vérazonosság* természetes velejárájától.”

A németek – teszi hozzá Hitler – ebből kifolyólag nem alkothatnak „egységes csordát”. „Ha a német nép rendelkezett volna a csordaösztönnel, a német birodalom ma a világ ura lenne”. „Az a tény, hogy népünk nincs birtokában annak az összetartó erőnek, amelyet az egységes és tisztán megőrzött vér biztosítana számára, kimondhatatlanul sokat ártott nekünk [...]. A német nép még ma is a belső egységnek ettől a hiányától szenved. Mindamellet bármilyen káros is volt számunkra, hogy a fajunkat eredetileg alkotó elemek nem olvadhattak teljes egységbe, bármilyen lehetetlennek is tűnt az egységes néptest létrehozása, mégiscsak szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy vérünk legjavának legalább egy része megőrizte tisztaságát.”²²

A német népnek egyetlen, azonos sejtekből álló testtel való azonosítását a korban távolról sem tekintették metaforának, hanem szó szerint értelmezték. A cél a vérközösség (*Blutgemeinschaft*) megteremtése volt, s ezért minden, az „egység szenvedélyét” (Fourier) megtörő elemet fel kellett kutatni és könyörtelenül el kellett távolítani. Természetesen elsőként az egyéni akaratot kellett felszámolni. „Az egyéni boldogság kora lezárult. [...] A közösség boldogságára való törekvést tesszük helyére. Van-e nagyobb boldogság, mint egy barnainges gyűlés, amelyen egyetértésben rezdül szóno-

²⁰ Claude Lefort: *L'Allemagne nazie et le génocide juif*, Paris, Le Seuil, 1985.

²¹ I. m., 525–526.

²² *Mein Kampf*, 1924.

kok és hallgatóság lelke? [...] Ezt a boldogságot, csupán az első keresztény közösségek érezhették ugyanilyen erősen.”²³

Edmond Vermeil már korábban rámutatott a náci mítosz és a Krisztus testét formáló nyáj keresztény mítosza közötti rokonságra. De egyelőre maradjunk meg abban a hitben, hogy itt pusztán metaforáról, egy a totalitárius rendszerekre jellemző közös vágyról van szó: a privát szféra megszüntetésének és az individuumok egyetlen tömegbe sűrítésének vágyáról (Hitler maga többször is használja a „fémönt” kifejezést). Erre valójában már a 19. században Ludwig Börne is felhívta figyelmünket: a nacionalisták „akár az operában egységes kórusra, egyszólamúságra vágnak; Tacitus erdeiből származó vörös hajú, kék szemű németekre. A sötét zsidók olyanok számukra, mint megannyi disszonáns akkord [...]”²⁴

De amint Hermann Rauschning is megjegyzi *Hitler bizalmasa voltam* című könyvének előszavában: „Egy ember [...] majd szó szerint veszi azt, ami sokak számára sosem volt más, mint a lélek megkísértése.” Egy ember, minden bizonnyal, de vele együtt a náci vezérek és a német tömeg is.

A vér megtisztítására vonatkozó gondolatnak több aspektusát különíthetjük el. Az egyik az idegen – elsősorban zsidó – elemek megbélyegzése, azoké, amelyek megmásítják a nép vérét, és megakadályozzák a „vérközösség” létrejöttét. Ennek megfelelően számos ábrázolás a zsidót mint szétválasztót mutatja be, aki gátolja a véresejtek fúzióját, s ezzel megsemmisíti a nép és a nemzet, a vér és a föld, az anya és a gyermek egyesülésének tervét. „Bosszantó volt számomra ez a faji egyveleg, amely e birodalom fővárosát jellemezte [...] és mindenekelőtt visszataszító az emberiség örök bomlasztó eleme, a zsidóság és mindig csak a zsidóság.”²⁵

Civilizációnk egy „általános széthullás”, egy „bomlási folyamat” áldozata. A német parasztok gyarmatosították a germán földet. „Népünk idegen vérrel való keveredése azonban csak elősegítette lényünk ama szerencsétlen szétforgácsolódását, amely sajnos, az olyan gyakran dicsőített német »Überindividualismus«-ban [az egyéniség túlértékelésében] jut kifejezésre.”²⁶

A tiszta vért védeni kell mindenfajta „megmásítástól”. A zsidók egy „destruktív elv” hordozói. A népek és a fajok „széthullását élesztik”, és a

²³ H. Rauschning, i. m., 162.

²⁴ Idézet L. Poliakovtól a *L'Allemagne nazie et le genocide juif* című műben, 1985, 50.

²⁵ *Mein Kampf*, 78.

²⁶ I. m., 222.

szó legtágabb értelmében bomlasztják az emberi civilizációt. Az olyan kifejezések, mint „széthullás”, „felbomlás”, „szétesés”, „felmorzsolódás”, „összeomlás”, „szétválás”, állandóan visszatérő kifejezések a *Mein Kampf*-ban, Hitler beszédeiben és általában a náci írásokban. Elsősorban a zsidók tevékenységére vonatkoznak, de ezzel párhuzamosan a marxizmust, a parlamentarizmust, a liberalizmust és a kapitalizmust is jellemzik.

A bomlásnak, széthullásnak ezekhez a képeihez más, szintén jól ismert ábrázolások is kapcsolódnak, melyek a zsidót mint egy a nemzet, a földanya testén az árja germánok kárára élősködő parazitát mutatják be. A zsidók tehát olyan testvérek, akik nem olvadhatnak bele az anya testének birtokbavételéhez egyetlen testté redukált testvéri közösségbe.

Az anyához való visszatérés nosztalgiája hol a nemzetben, hol a földben, hol pedig a természetben ölt testet. Mindegyik, akár az anya, egyetlen élő szervezet. A német nép a gyermekkel válik azonossá, aki ég a vágtyól, hogy visszatérjen az elvesztett paradicsomba (az anya mellére). Az árja kiűzetett ebből a paradicsomból eredendő bűne miatt, amely ez esetben nem más, mint a vér tisztaságának elvesztése. Ahhoz, hogy újra egyesüljön az anyával, hogy visszatérjen a paradicsomba, a népnek egyetlen testet kell alkotnia, melyben ugyanaz a vér folyik. A zsidó azonban megtöri az egységet. Ő a gyűlölt testvér (a féreg, a parazita, a bacilus), aki jogtalanul táplálkozik az anyai vérből.

Most sem kerülhetjük meg a jól ismert kérdést: miért éppen a zsidó? Minden bizonnyal nehéz lenne újabbakat felsorakoztatnunk a korábbi nagyszámú, lehetséges hipotézis mellé. Az antiszemitizmus okai valószínűleg túlmotiváltak. Ezért most csak azokkal foglalkoznék, melyek beleillenek a következő sémába: az anyával való egyesülés vágya és a nép testének egységbe kovácsolása. Ebből a perspektívából nem meglepő, hogy miért válhatott a zsidó *par excellence* bomlasztó elemmé. Míg egyeseknek az antiszemitizmus az antijudaizmus természetes továbbélési formája, másoknak inkább alakváltozata. Véleményem szerint leginkább annak betetőzése: az antiszemitizmus nem más, mint antijudaizmus más eszközökkel végrehajtva.

Hitler szerint Mózes vallása pusztán álca a zsidó faj számára, ugyanakkor ezzel a kijelentésével össze is kapcsolja faj és vallás fogalmát. Ha azonban ellentétes irányból közelítjük meg a kérdést, akkor magához a zsidó valláshoz jutunk el, s annak specifikus jegyeihez: az apa és a törvény jelentőségéhez, valamint ahhoz az elválasztó elvhez, mely a judaizmus és a törvény alapját képezi. De pontosan mi is az, amit a rasszizmus a zsidók szemére vet? Mint azt már említettük, a zsidó fő szerepe a bomlasztás, megakadályozva a nemzet és az anya egyesülését.

A zsidó, akár hívő, akár hitetlen – s hitét mindig kulturálisan s nem örökletesen adja tovább –, éppen annyira az apa gyermeke marad, mint az anyáé, s ennyiben a kereszténység szembe helyezhető a zsidó vallással. Az Isten-Fiú, a keresztény vallásban szinte átveszi az apa helyét, ő adja nevét a vallásnak, s a katolicizmusban egyesül egy szűz anyával, mint azt a nyugati ikonográfia századokon át egyik legfőbb témája mutatja.²⁷ Ezzel szemben a héber Biblia minduntalan hangsúlyozza, hogy egy gyermek születéséhez két szülő kell. Az anyával való egyesülés vágya itt tehát összeütközésbe kerül az intellektussal.

Rosenberg szerint: „A zsidó legfőbb fogyatékosága intellektualizmusa, a lélek, a gondolatok és a cselekedetek végzetes elszakadása a vér és a faj képviselte természetes és ösztönös alaptól.” Hermann Rauschning jegyezte fel Hitler következő aforizmáit: „Az értelem századának végét éljük, a szellem fensőbbisége nem más, mint a normális élet kóros lealacsonyítása [...] Ne bízunk a szellemben, a lelkiismeretben, de bízunk ösztöneinkben [...] A Gondviselés arra szemelt ki, hogy az emberiség nagy szabadítója legyen. Megszabadítom az embert az értelem minden bilincsetől, amely céljával tolja fel magát; kiszabadítom a lealacsonyító agyrem karmából, amelyet lelkiismeretnek vagy erkölcsnek neveznek. [...] A Sinai-hegy törvénytáblái teljesen értéküket veszítették [...] A lelkiismeret zsidó találmány; akárcsak a körülmetélés, nem más, mint az ember megcsönkítése.”²⁸

George Steiner²⁹ fogalmazta meg azt a hipotézist, mely szerint a Soá legfőbb oka a lelkiismeret feltalálása volt a zsidók részéről, de az értelem, az intellektus szintén nekik tulajdonítható, s egyként pusztító hatású.

A lelkiismeret vagy a vágnak gátat szabó értelem a szeparáció elvének és az apai dimenzióknak részeként megakadályozza az anyával való egyesülést. Ebből az egyesülésből fakadó közvetlen kielégülés kirekeszteni az apát és annak képviselőit, a szimbolikus gondolkodással éppen ellentétesen, amelynek, mint említettük, szerves része az elmélkedés, és szükségszerűen az apai dimenzióhoz tartozik.

A konkrét gondolkodásra épülő univerzum olyan univerzum, amelyből a közvetítő, az elválasztó apát már részben kiutasították. A náci gondolkodás megpróbálja teljesen megszüntetni az apa jelenlétét, s mindazt, ami őt he-

²⁷ B. Grunberger, „L'antisémitisme devant l'Oedipe”, in. *Narcisse et Anubis*, Paris, Des femmes, 1989.

²⁸ H. Rauschning, i. m., 187–189.

²⁹ G. Steiner, *In the Bluebird's Castle*, London, Faber and Faber, 1971.

lyettesítheti, mindazt, ami magán viseli a lelkiismeret és az értelem nyomát, mivel a zsidó vallás és világszemlélet valójában a szeparáció hatáskörébe tartozik.

Nem szeretném, ha azt gondolnánk, hogy itt Ödipusz-komplexussal állunk szemben. Ez nem lenne nagy felfedezés részünkről, hiszen az Ödipusz-komplexus szinte mindenütt fellelhető. Úgy vélem, sokkal inkább egy archaikus pszichés alakulattal van dolgunk, amely sok szempontból szembeállítható a fejlett Ödipusz-komplexussal. Míg ez utóbbit az ambivalencia és az integráció jellemzi, addig az előbbit a vak gyűlölet és a teljes destrukció.

Ez az archaikus alakulat³⁰ figyelhető meg a páciensek cselekvéseiben és néha a közös jellegzetességeket mutató álmokban is: a páciensek gyakran álmodnak sivatagokról, végtelen pusztaságokról, a jégkorszakba visszatért kietlen, puszta és terméketlen földről. Nagy apokaliptikus jellegű pusztulás előzte meg az álmom eseményét: például egy atomháború vagy olyan gigantikus méretű balesetek, amelyekben ezerszámra pusztultak el az emberek. Az alany álmaiban részben vagy teljesen magára marad... Ezek a ritka álmok szinte mindig az analitikustól mint anyai áttételtől való elszakadást megelőző időszakban jelennek meg, s általában a pszichózishoz közel álló pácienseknél. Az álmoknak és kontextusuknak tanulmányozása a következő értelmezést teszi lehetővé: a páciens álmában a föld-anyá-analitikus testével való egyesülés fantáziáját éli meg, amikor egy lakóitól megszabadított, sivataggá változtatott, kietlen, steril, s így ismét elérhetővé vált anyáról álmodik, T. S. Eliot szavait idézve, egyfajta *Átokföldjéről*.

Hitler egy 1920. augusztus 13-án, Münchenben megtartott beszédében a „Miért vagyunk mi antiszemiták” témával kapcsolatban elmagyarázza, hogyan született meg a civilizáció a föld északi területein, „ezeken az ismeretlen jég-sivatagokon”. A *Mein Kampf*-ban pedig kifejti, hogy véleménye szerint a zsidók birtokában vannak egy olyan tervnek, amely „az emberi kultúra összeomlásához és ezzel a világ összeomlásához vezet”. Ha a harcból a zsidó kerül ki győztesen, akkor „győzelmi koronája az emberiség halotti koszorúja lesz, és akkor ez a csillagzat ismét emberek nélkül fog bolyongani a világűrben, mint sok millió évvel ezelőtt”.³¹ Ha felhagynánk a harccal abból megint csak „barbárság és káosz” születne. „[...] bolygónk már évezredek hosszú során keresztül lebegett a világűrben anélkül, hogy ember lakta volna, és eljön majd az idő, midőn az emberiség kihal.”³² „Ő [az árja] az em-

³⁰ Ld. Chasseguet-Smirgel, *Les deux arbres du jardin*, Paris, Des femmes, 1988.

³¹ *Mein Kampf*, 45.

³² I. m., 174.

beriség Prométheusza; akinek homlokából kipattant a lángész isteni szikrája, ő szítja állandóan a megismerés tüzét [...] Ha az árja fajt kikapcsolnánk, néhány évezred múlva talán újra mély sötétség borulna földünkre, megszűnne az emberi kultúra és kietlenné válna a világ.”³³ (Gondolom, mindenki egyetért velem abban, hogy itt projekciókról van szó.)

Ugyanakkor Hitler, mint tudjuk, tervbe vette Európa keleti részeinek elnéptelenítését, hogy ott német kolóniákat hozzon létre. „Így válik kötelességünké az elnéptelenítés, aminthogy kötelességünk módszeresen előmozdítani a német népesség szaporodását. Elnéptelenítési eljárást kell megállapítani. Azt kérdezheti tőlem, mit jelent az »elnéptelenítés«, vajon az-e a célom, hogy egész nemzeteket kiirtsak? Nos, igen, ilyesmiről van szó. [...] Ki vitathatná el tőlem a jogot, hogy megsemmisítsem alacsonyabb fajú emberek millióit, akik úgy elszaporodtak, mint a legyek, s akiket egyébként nem fogok kivégeztetni, hanem csak tervszerűen megakadályozom szaporodásukat?”³⁴ Akár Mefisztó szavait is idézhetnénk a *Faust*ból: „A tagadás a lényegem! / És joggal az, mert minden születő: / elpusztulást érdemelő...” S most nem térnék ki külön a mentális betegek, a nyomorékok, a gyógyíthatatlanok, a nép egységes testéből kirívó „ördögösök” sterilizálásának részben véghez vitt vállalkozására. Rita Thalmann³⁵ a „Wansee-konferenciával”³⁶ kapcsolatban felhívja figyelmünket Heydrich nyitóbeszédére. Göring azt a parancsot adta neki, hogy találjon végleges megoldást a zsidókérdésre. Azzal kezdjük, mondta, hogy nyugatról keletre lesöpörjük a földet (*Durchkämmen*). Vajon nem ez a tökéletes kifejezési módja annak a fantáziának, hogy megszabadítsuk az anya testét a nem kívánt betolakodóktól, hogy ezzel a „kürettel” ismét elérhetővé tegyük azt számunkra?

Ezek az ábrázolások pácienseimnek a föld katasztrófák utáni sivataggá válásáról, eljegesedéséről szóló álmaira emlékeztetnek. Többek között ezekre a hatalmas katasztrófákra is utalnak Hitlernek a háborúról mondott szavai: „Gigászi, mindent összezúzó kalapácsütések sorozata, csak ezt látom magam előtt [...]”³⁷

Még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy a náci írások közvetlenül beszélnek mind a testről, mind a vérről. Ugyanakkor a test, annak részei, vá-

³³ *Mein Kampf*, 174–175.

³⁴ H. Rauschnig, i. m., 121.

³⁵ In. A. Grosser, *Dix leçons sur le nazisme*, 1976.

³⁶ Náci vezetők értekezlete 1942 januárjában, amelyen elhatározták a „zsidókérdés végleges megoldását”. (*A szerk.*)

³⁷ H. Rauschnig, i. m., 21.

ladékai és belső szervei a szimbolizáló tevékenység alapját képezik. Attól a pillanattól, hogy közvetlen módon vesznek részt egy ideológiában, magának a szimbolikus tevékenységnek megszűnésével fenyegetnek. „Wenn Juden Blut vom Messer spritzt, dann geht’s nochmal so gut” [kétszer jobban érzem magam, ha zsidó vére spriccel késem alatt] (náci dal).

Az a tény, hogy az anyával való egyesülés regressziója áll a náci gondolkodás aszimbolikus jellegének hátterében, s hogy ezt a regressziót igen szoros szálak fűzik a nemzeti szocializmust a fasizmustól megkülönböztető rasszista tanokhoz, egyben azt is feltételezi, hogy a regresszió megjelenésének valószínűleg specifikus okai voltak. Dolgozatomban csupán utalni tudok a problémára. A náciizmus térhódításának közvetlen okait már számtalanszor kielemezték: a versailles-i egyezmény szégyenét, a németeket súlytó helyreállítási munkák elképesztő költségeit, a gazdasági válságot, a weimari köztársaság gyengeségét vagy a német kommunista párt és a szociáldemokraták nézeteltéréseit...

A közvetett okokról szintén sok szó esett. Pierre Vaydat csodálatra méltó mélységgel tanulmányozta a náciizmus térhódítását előkészítő írók és gondolkodók műveit.³⁸ A második világháború kirobbanása előtt Edmond Vermeil, a Sorbonne német civilizáció tanára nem győzte figyelmeztetni honfitársait a náci veszélyre. Mint tudjuk, közvetlen kapcsolatot látott a náciizmus és a német romantika között. Nézeteim szerint a Nagy Egésszel való egyesülés vágya, amely olyan fontos szerepet játszott a romantikában, valóban összefüggésbe hozható a harmadik kizárásával és a szimbolikus tevékenység későbbi elvesztésével. Hegel nem úgy ünnepli-e a romantikus művészetet, mint az egyediségek és a szeparáció megszűnését? S nem támadja-e a zsidóknak és transzcendens Istenüknek kapcsolatát, melyben az úr-szolga viszony pontos mását látja? A 19. századi német filozófiában valóban sok zsidóellenes részlettel találkozunk, mind Fauerbachnál, Fichténél vagy Schopenhauernél. De én most inkább Heinére hivatkoznék, aki Hitler hatalomra kerülése előtt egy évszázaddal így írt a franciákhöz Németországról szóló művében: „De mindennél szörnyűbbek lennének a német természetbölcselek, akik cselekvőleg vennének részt a német forradalomban, és magával a rombolás művével azonosítanák magukat. [...] a természetbölcselek azáltal lesz iszonyú, hogy a természet ősi erőivel szövetezik, hogy az ógermán panteizmus démoni erőit képes felidézni, és [...] felébred benne majd az a harci kedv, amely a régi németekben élt [...]. El-

³⁸ P. Vaydat, kiadatlan disszertáció.

jön a nap, mikor [...] a régi kőistenek [...] kikelnek a széthullt omladékból, kidörzsölik szemükből az ezeréves port, és Thor végre felugrik óriási kalapácsával, és szétveri a gótikus dómokat... [...] A gondolat előtte jár a tetteknek, mint a villám a mennydörgésnek. A német mennydörgés ugyan szintén német, nem túlságosan fürge, és kissé lassan dördül meg; de megdördül, és ha egyszer majd ropogást hallotok, amilyen ropogás még nem volt a világtörténelemben, akkor tudjátok meg: a német mennydörgés végre elérte célját. Erre a robajra a sasok holtan fognak lezuhanni a levegőből, és az oroszlánok Afrika legtávolabbi sivatagában behúzzák a farkukat, és elbújnak királyi odúikban. Olyan színjátékot fognak előadni Németországban, hogy ahhoz képest a francia forradalom ártatlan idillnek tűnhetik. [...] És ez az óra eljön. Mint valami amfiteátrum lépcsőin, úgy ülnek majd a népek Németország körül, hogy lássák a nagy harci játékokat. [...] Mivel mostani romantikátok ellenére született klasszikusok vagytok, ismeritek az Olümposzt. A meztelen istenek és istennők között [...] láthattok egy istennőt, aki [...] mindig páncélt visel, fején tartja a sisakot és kezében a dárdát. A bölcsesség istennője ő.”³⁹

Csajbók Sarolta fordítása

³⁹ Heinrich Heine: *A vallás és filozófia németországi történetéhez* (ford.: Gáspár Endre) In: *Vallás és filozófia*, Magyar Helikon, Budapest, 1967, 269–271.

MŰHELY

1999 ŐSZI SZÁMÁNAK TÉMÁJA:

A GYERMEK

Gyermekkori versek, levelek, naplórészletek:

Gustave Flaubert, Arthur Rimbaud, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós, Georges Pertus, Jean Tardieu

Versék, novellák a gyermekvilágról:

Friedrich Hölderlin, Charles Van Lerberghe, Jules Supervielle, Bertók László, Takács Zsuzsa, Tolnai Ottó, Tábor Ádám, Lovas Ildikó, Kapecz Zsuzsa, Méhes Károly, Kalász Márton, Peter Bichsel, Sebastian Brant

Esszék a gyermekvilágról:

Weber Kata, Jász Attila, Tillmann J. A., Angyalosi Gergely, Tandori Dezső, Rainer Maria Rilke

Különféle művekben a gyermek (esszék, tanulmányok):

Bacsó Béla, Weiss János, Bálint Péter, Mándy Stefánia, Karátson Endre, Poszler György, Tóta Péter Benedek, Kerber Zoltán, Gelencsér Gábor

A gyermek a Bibliában:

Rievoux-i Elréd: A tizenkét éves Jézusról

Gyermekjátékok:

Henry Mayhew, Mecci Beatrix

A gyermeknevelés, a gyermek helyzete különféle korokban, társadalmakban (esszék, tanulmányok):

Havas László: A nevelés a görög-római világban

Meir Bar-Ilan: A gyermekek verése és az ókori zsidóság

Csukovits Enikő: Gyermekek a késő középkori Magyarországon

Péter Katalin: Jobbágy gyermekekről a kora újkori Magyarországon

Yamaji Masanori: A gyermek a japán társadalomban

Boglár Lajos: Gyermekek a dél-amerikai indián törzsekben

Szakál Gyula: Dagobert bácsi a példakép (A mese komolysága és a gyermeki világ)

A Műhely megrendelhető a szerkesztőség címén:

9002 Győr, Pf. 45.